

e-ISSN: 2651-3595

kalemname

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

7/14

ARALIK 2022

DergiPark
AKADEMİK

SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SIS
Scientific Indexing Services

EBSCOhost

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

e-ISSN: 2651-3595

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Sayı/No:14

Aralık/December 2022

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Dinî Araştırmalar-Sosyal Bilimler

Scope: Religious Studies-Social Sciences

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June& December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca.

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German.

Kalemlname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir.

Kalemlname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; İngilizce-Türkçe başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English-Turkish title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

KELAMÎ BİR KAVRAM OLARAK “MÜNKER”İN SEMANTİK ANALİZİ

Fatma BAYRAKTAR KARAHAN

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü

Mezhepler Tarihi ve Kelam Anabilim Dalı

Assistant Professor Doctor, Yıldırım Beyazıt University of Ankara, Faculty of Islamic Studies
Department of Kalam and History of Islamic Sects
Ankara, Turkey.

hfzbayraktar@gmail.com

orcid.org/0000-0002-1624-9623

Öz:

Emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker Kelam ilmi için önemli bir ilkedir. Kavramlarını ve formülasyonunu Kur'an'ın belirlediği bu ilke Müslümanların iyi ve kötüye dair tutumunu şekillendirmiş ve belirlemiştir. Diğer taraftan toplumsal hayatta iyinin ve kötülüğün faileri ile kurulacak ilişki biçimlerini de ortaya koymaktadır. Nitekim ilkenin İslam tarihinin farklı dönemlerinde şiddete varan davranışlara neden olacak şekilde anlaşıldığı ve uygulandığı görülmektedir. Bunda ilkenin özellikle münkerin nehyi boyutu öne çıkmaktadır. Münkerin nasıl anlaşıldığı, kaynağı, nehyindeki kriterlerin neler olacağı sorularına verilecek cevapta kavramın anlam alanını doğru şekilde belirlemek önemlidir. Bu sebeple kavramları doğru anlamak, tarih içerisinde sosyal, kültürel, siyasî ve mezhebî etkilerin ötesinde Kur'an'daki kullanımlarına uygun şekilde anlamlandırabilmek için semantik analizlerini yapmak ilm-i kelâm için de kullanılan bir metottur. Makalemizde münker kavramının semantik analizi, kavramın köküne tarihi süreçleri dikkate alınarak klasik Arapça sözlüklerde verilen anlamlar, Kur'an'daki kullanılışları ve zıt, yakın ve eş anlamlı sözcükleri tespit ederek yapılmaya çalışılmıştır. Münkerin Kelâmî ekoller tarafından nasıl ele alındığı da emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l-münker ilkesinin Kelâm ilminde nasıl anlaşıldığı ortaya koymak bakımından üzerinde durulan bir başka husustur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Semantik Analiz, Mar'ûf, Nehy, Münker.

SEMANTIC ANALYSIS of MUNKAR, THE CONCEPT of KALAM

Abstract:

‘Al-Amr bi-l-ma‘rûf wa-l-nahy “an al-munkar” is an important principle for the science of Kalam. This principle, the concepts of which are defined in the Qur'an, shaped and determined the attitudes of Muslims towards good and evil. It also reveals the relationship to be established with those who do good and evil in society. As a matter of fact, this principle has been understood to lead to violent behavior from time to time. The source of denial and the criteria for the prohibition of denial should be determined. For this reason, semantic analysis is applied in order to understand the concepts correctly and to make sense of their use in the Qur'an beyond social, political and sectarian effects. In this article, the meaning of munkar in classical Arabic dictionaries, its use in the Qur'an and how it is handled in theological schools will be discussed.

Keywords: Kalâm, Semantic, Ma‘rûf, Nahy, Munkar.

GİRİŞ

Kavramlar, bir ilmî disiplin içerisinde terim niteliği kazanırlar. Zira kavram “bir şeyin zihindeki ve zihne ait tasarımıdır.”¹ Arapçası ıstılah olan terim, “bir lafzın aralarındaki ilgiden ötürü sözlük anlamından soyutlanarak başka bir anlamda kullanılması”² demektir. İstılah kelimesine sözlüğünde ilk kez yer veren M. Murtaza ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) ise ıstılahı, “Belirli bir grubun belli bir konuda uzlaşmasıdır.”³ şeklinde tanımlayarak ıstılahın bir başka yönüne işaret etmektedir. Zira ıstılahın oluşumunda “soyutlama” yanında “uzlaşma” da söz konusudur. Diğer yandan terimleşme sürecindeki bu uzlaşma, “kuramsallaşma ve nihayetinde kurumsallaşmayı” da beraberinde getirmektedir.⁴

Kelâm ilmi söz konusu olduğunda, inanç esaslarını konu edinmesi ve Kur'an'a dayanması sebebiyle kendine özgü terimler tesis ederken Kur'an kelimelerini kullandığı ve kelimelerin terime dönüşme süreçlerinde “nasların ve naslardaki kimi itikadî kelimelerin bütüncül dinî bağlamda ve kelimeler düzeyinde belli ölçüde yeni içerikle tanımlandığı, soyutlanan kavramların olgusal bağlarından ayrılarak yine soyutlanan, farklı düzlemde o içerikleri ile dinin sonraki nesiller tarafından da ilk etkinliği ile sürdürüldüğü”⁵ görülmektedir. Zira bu terimleşme sürecinde kelâm ekollerinin de ortaya çıkışlarında etkili olan siyasi, sosyal ve kültürel etkenler

¹ Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: Notos Kitap, 2012), 67.

² Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâr'un-Nefâis, 2003), 28.

³ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, thk. Ali eş-Şîrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 4/125.

⁴ Galip Türcan, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Soyutlama ve Kavramsallaştırma Süreci -Ebû Hanife Örneğinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (Aralık 2016), 106.

⁵ Türcan, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Soyutlama ve Kavramsallaştırma Süreci”, 108.

bulunmaktadır. Bu sebeple kelâm terimleri üzerinde çalışılırken zaman faktörü dikkate alınmalıdır.

Gerek zamanın terimlerin anlamlarında oluşturabileceği değişim, gerek bir kavramı açıklama çabası içinde yaşanabilecek kavram kargaşasına düşmemek için “kelimelerin etimolojik anlamından hareketle tarihi akışı içinde kazandığı diğer anlamların semantik bir analizi gerekecektir. Bu analizin sonucu bize, kavramları ifade edecek, kelimenin gerçek anlamını verecektir.”⁶

Semantik analiz, ilk olarak Alman dilbilimci Karl Christian Reisig (1792-1829) tarafından “Latin Dil Bilimi Üzerine Dersler” isimli eserinde Grekçe semantike-semantikos’dan gelen ve ‘anlam veren’ manasındaki ‘semosiologie’ kelimesini ‘anlambilimi’ karşılığında kullanmasıyla ortaya çıkmıştır.⁷ Ancak 1883’te Fransız filolog Michel Bréal (1832-1915) “Reflected Meanings: A Point in Semantics” isimli bildirisinde ortaya koyduğu semantik yaklaşım ile bir öncü konumundadır.⁸

Kelimelerin etimolojik kökenleri üzerine yapılan çalışmaların yeterli kesinliğe ulaşmadığının tespiti, farklı arayışlara neden olmuş, İsviçreli filolog Ferdinand de Saussure’in (1857/1913) artsüremli (diachronic) ve eşsüremli (synchronic)⁹ ayrımı semantik analizde önemli bir açılım sağlamıştır.¹⁰

Artsüremli semantik analizde tarihsel sürecin öne çıktığı görülmektedir. Ancak tarihsel sürecin dikkate alınması için sözlüklerde kelimelerin anlam bakımından “tarihsel değişikliklerinin” bulunması gerekmektedir. Ancak bu süreci sözlüklerde bulmak mümkün

---

⁶ İsmail Yakıt, “Sadreddin Konevi’nin Düşüncesinde İdrak ve Hakikat Bilgisi”, *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 193.

⁷ Doğan Aksan, *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi* (Ankara: Engin Yayınevi, 2009), 17,18.

⁸ Ullman Stephan, *Semantics* (New York: Oxford, 1979), 354; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: TDK Yayınları, 1979), 3/465.

⁹ “Artsüremli dilbilim, aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık öğelerin bağıntılarını inceleyecektir. Eşsüremli dilbilim ise bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak, aynı toplumsal bilinç onları nasıl örüyor o da öyle görecektir.” Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1998), 152.

¹⁰ F. R. Palmer, *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001), 25.

değildir.¹¹ Bu sebeple artsüremli semantik bir analizde sözlüklerin tarihi olarak sıralanması dikkate alınmalıdır.

Kur'an kavramlarını doğru şekilde anlama çabası olarak Tefsir alanında semantik analiz sık sık kullanılmaktadır. Ancak semantik analiz, sadece tefsirde değil kavramlara atfedilen anlamların doğru olarak tespitine ihtiyaç duyan, diğer yandan kavramların ortaya çıkışı, tarihi süreç içerisinde anlamlarında yaşanan değişiklikleri, genişleme, daralma, farklılaşma vb. tespit etme ihtiyacı sebebiyle farklı disiplinler için de üzerinde durulan ve dikkat çeken bir metot olmuştur. Zira kelimelerin ilminde pek çok çalışmada da semantik tahlile başvurulduğu görülmektedir.¹² Semantiğin Kelâm için bir yöntem kabul edilmesi sadece semantiğin bir metot kabul edilmesi ile ilgili değil kelimelerin anlam bakımından çözümlenmelerinin bu ilimde kullanılması ile ilgilidir. Nitekim Hüseyin Atay'ın, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) *Tabşiratü'l-edille fî usûli'd-dîn* eserinde kullandığı metodu semantik şeklinde adlandırması ve "ilim" kelimesine ilişkin çözümlenmelerini ise semantiğe örnek olarak ifade etmesi bunu ortaya koymaktadır.¹³ Diğer yandan Kelâm ilmi bağlamında Kur'an kelimelerinin semantik analizi söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken bazı kriterlerin de güncel çalışmalarda ortaya konulduğu görülmektedir.¹⁴

¹¹ Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 34-35.

¹² Hasan Kurt, "Semantik Açısından Dehrî Kavramı ve Kelamcılarının Dehriyelere Bakışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (2006), 111-139; A. Bülent Ünal, "Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2007), 1-18; Mustafa Yüce, "Kelamcılarının Bilgi Tanımları ve Nesefî'nin Semantik Tahlili", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/24 (2010), 111-126; Recep Önal, "Antropo-Teolojik Açısından 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım", *Usûl: İslam Araştırmaları* 19 (2013), 107-138; Recep Önal, "İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: 'Din, Şeriat, Hak Din ve İslam' Kavramları Örneği", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 61-78; Mehmet Tözluayurt, "Kur'ani Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 807-826; Hüseyin Sabri Erdem - Tuğba Öztürk, "Allah'ın el-Hâlik İsmi'nin Yorum Anlamı ve Saussure'ün Gösterge Kuramı Çerçevesinde Semantik Anlamı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (2017), 576-593; Şaban Ali Düzgün, "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 47-65; H. Sabri Erdem, *Tabsire'ye Semantik Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1988); A. Bülent Ünal, *Semantik Açısından Kur'an'da Hilafet Kavramı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Özden Kanter Ekinci, *Rağib İsfehânî'nin Kelam Anlayışı: Kelam'da Semantik Yöntem* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2011); Sibel Kaya, *Hayf (kaygı) ve Recca (ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012).

¹³ Kanter, *İslam'da Kelama Semantik Yaklaşım ve Rağib el-İsfehani'nin Kelam Anlayışı*, 22; Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabşiratü'l-Edille fî Usûli'd-Din*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 1/13.

¹⁴ H. Sabri Erdem- Tuğba Öztürk, "Allah'ın El-Hâlik İsmi'nin Yorum Anlamı ve Saussure'ün Gösterge Kuramı Çerçevesinde Semantik Anlamı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (Aralık 2017), 58-581.

Makalemizde bir Kur'anî ve kelami bir terim olan “münker” üzerinde durulacaktır. Münker teriminin Kelâm ilminde müstakil olarak tahlilinden ziyade “emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker” ilkesi bağlamında ele alındığı görülmektedir.¹⁵ Çalışmamızda münker terimine odaklanılacak, artsüremli bir semantik analiz gerçekleştirmek için tarihlerine göre Arapça sözlüklerde kavramın varsa anlam değişiklikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Diğer yandan kavramın söz konusu ilke bağlamında kullanılışları da ele alınacaktır.

1. Münker Kelimesinin Semantik Analizi

1.1. N-k-r Kökünün Arapça Sözlüklerdeki Anlamı ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanılışları

¹⁵ Hacer Şahinalp, “Değişim ve Dönüşümün Dinamiği Olarak Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy 'ani'l-Münker”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/44 (2020), 241-264; Avni İlhan, “el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyü ani'l-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 89-120; Seyithan Can, “Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”, *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 40 (2020), 199-218; Ramazan Diler, “Emir bi'l-Ma'ruf ve Nehiy ani'l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 980-994; Bekir Karadağ, “Emr-i Bil-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker İlkesi Bağlamında Eleştiri Üslubu”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* 2 (2019), 109-123; Sayın Dalkıran, “Hâricilerin 'el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker' Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2004), 199-223; Bayram Çınar, “İslam İnanç Ekollerinde Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker”, *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266; Selim Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülüğten Sakındırmak Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 79-94; Fikret Karaman, “Ma'rufu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Diyanet İlmî Dergi* 31/2 (1995), 15-32; Mehmet Taşdelen, “Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri bi'l-Ma'ruf ve Neyhi ani'l-Münker'in Anlaşılma Şekli”, *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 75-97; Yahya Bilginer, “Mu'tezile Düşünce Sisteminde el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy ani'l-Münker İlkesinin Bağlamı ve Kullanım Alanı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 245-261; Mahsum Aytepe, “Mu'tezile Kelâmında ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-i bi'l-Ma'ruf Neyhi-i 'ani'l-Münker İlkesi”, *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2017), 83-97; Mehmet Şaşa, “Mu'tezile'de 'Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehy-i ani'l-Münker' İlkesi ve Siyasî Otorite - Kâdî Kâdî Abdülcebbar Örneği-”, *Assam Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)* 10 (2018), 88-100; Bayram Çınar, “Mu'tezile'nin İslam Siyaset Anlayışı: el-Emru bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker”, *Academic Knowledge* 3/2 (2020), 95-109; Öktaş Üzümcü, “Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 19-48; Süleyman Çam, “Toplumsal Yaşanabilirlik Bağlamında Hâricilerin 'Emir Bi'l Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker' Prensibine Yönelik Yaklaşımları”, *Yaşanabilirlik Açısından İslam Dini Uluslararası Sempozyumu*, ed. Hüseyin Doğan (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 241-257; Mehmet Zeki İşcan, *Emr bi'l-Ma'ruf ve nehy ani'l-münker* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991); Mehmet Şirin Çıkar, *Mu'tezilî İnanç Sisteminde 'el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyü ani'l-Münker' Prensibi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Ayşe Barış, *Kelâmda Emri bi'l-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Ramazan Şaka, *Mu'tezile Mezhebinde el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu an'il-Münker* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Ramazan Kıymaz, *Kur'an-ı Kerim'e göre Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Probleminin Kelam İlmi Açısından Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Mehmet Taşdelen, *Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri bi'l-ma'ruf ve Nehyi ani'l-münker* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Adem Lök, *İslam Mezhepleri Tarihinde Bir İlke Olarak El-emr bi'l-ma'ruf ve-n Nehy ani'l-münker: Hâricilik ve Mu'tezile Örneğinde Bir Karşılaştırma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Nuri Can Akbaba, *İslam Mezheplerinde Emr-i bi'l Ma'ruf ve nehy-i ani'l Münker Yöntemi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Münker, “nekâra” kökünün ism-i mef’ulüdür. Kökün “en-nükrü” şekline verilen anlamı, sözlük tarihçiliği bakımından hicri II. yüzyıl gibi oldukça erken bir döneme ait bir sözlük olan *Kitâbu’l Ayn*’da ‘deha, aşırı bir iş için kullanılan sıfat ve nefret edilen şeklidir. “en-nekiretü” hâli ise bilginin zıddı anlamına gelmektedir. “Enkera” hâlinde inkâr etmek, “tenekkür”de ise zevk alınan, hoşlanılan bir durumdan nefret edilen bir duruma geçiş anlamı bulunmaktadır.¹⁶

İsmâil b. Hammâd Cevherî’nin (ö. 400/1009) *Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye (eş-Şihâh)* isimli sözlüğünde kökün, bilmenin, bilginin zıddı ve inkâr anlamlarının yanı sıra Kehf 74’teki kullanımına yer verdiği görülmektedir. Hz. Mûsâ’nın yanında suçsuz yere bir çocuğun öldürmesi hakkındaki ifadesinde geçmekte olan “nükra” kelimesine Cevherî “zorluğa götüren ve çirkin iş” anlamlarını vermekte, ayet “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? And olsun çok çirkin bir iş yaptın” şeklinde anlam bulmaktadır. Aynı ayette kelimenin kullanımı hususunda Toshihiko İzutsu’nun yorumu da anlam olarak söz konusu sözlüklerle paralellik arz etmektedir. Özellikle onun sözcüğün “iman ve küfr ile doğrudan hiçbir ilgisi olmayışı yüzünden oldukça laik bir tabiatta”¹⁷ kullanıldığına ilişkin tespiti önemlidir.¹⁸

İzutsu, kelimenin bu ayet dışında Kur’an’da iki yerde daha bütünüyle din-dışı denilmese de daha sosyal bir anlamda kullanıldığını vurgulamaktadır. Kelimenin “münker” formunda geçtiği bu iki kullanımdan biri: “İsrailoğulları’ndan kâfir olanların üzerlerine lanet indi... asi oldukları (esev) ve hiç durmadan haddi çiğnedikleri (ye’tediine) için. Onlar birbirlerine, yaptıkları hiçbir ‘münkeri’ yasaklamadılar. Yemin ederim ki, yapmakta oldukları şey çok kötü idi”¹⁹ ayetidir. Diğeri ise “münkerin” “Cahiliye erkeklerinin eşlerini boşamakta müracaat ettikleri boşama lafzı, yani ‘Sen bana anamın sırtı gibisin.’ ibaresine yakıştırıldığı”²⁰ şu ayette geçmektedir: “Sizden, eşlerini ‘annemin sırtı’ sözü ile boşayanlar, (karıları) onların anneleri olmadığı için, onların anneleri ancak kendilerini doğuran kadınlar olduğu için, yemin ediyorum

---

¹⁶ Halîl b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Sâmirâî (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1988), 5/355. Hud Suresi 70. âyette geçmekte olan “nekirehum” kelimesine bu anlamın verildiği görülmektedir: “Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları *yadırgadı/onlardan hoşlanmadı* ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik.” Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-‘Kur’ân* (Tahran: Çaphane-i Haydari, 1373), 305.

¹⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 85.

¹⁸ “Böylece bu ikisi (Musa ile genellikle Hızır diye bilinen, meçhul kişi) bir yol tutturdular, ta karşılıklarına bir erkek çocuk çıkıp da (Hızır), onu katledene kadar! Musa dedi ki; ‘Ne, sen kan akıtmamış halis (masum) bir canı mı aldın! Vallahi, sen çok çirkin (nükr) bir iş yaptın!’”

¹⁹ Mâide 5/78-79.

²⁰ İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 286.

ki, onlar çirkef bir şey (münker) ve geçersiz bir söz söylüyorlar.”²¹ Her iki ayette de “münker”in “çirkeflik, yakışık almazlık” anlamında ve bütünüyle dinî kabul edilemeyecek bir alan için kullanıldığı görülmektedir.²²

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserinde de münkerin “kabîh/çirkin” olma yönü üzerinde durulmakta “çirkin olup hoş olmayan şeylerin” münker olduğu belirtilmektedir.²³ Nitekim Zemahşerî, *Ankebût* 29'da²⁴ geçmekte olan “münker” kelimesine “izhar edilmesi gizli yapılmasından daha kötü olan her türlü günah/ma'siyet”²⁵ anlamı vermektedir.

Kelimelerin temel ve yan anlamlarını dikkate alması yönüyle Arap sözlük biliminde etimolojik bir yaklaşımı ilk uygulayan Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris'in (ö. 395/1004) sözlüğü *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*'ya bakıldığında ‘nekâre’ya “kalpte bulunan ilmin zıddı”, ‘nekıraya’ ise “kalbin kabul etmediği, dilin onaylamadığı” şeklinde temel anlam verilmektedir.²⁶

Kelimenin inkâr anlamının öne çıktığı âyetlerden ilki Mü'min 81'dir. Âyette nekâre kökünün müştakı olan “tünkirun” kelimesi “inkâr etmek” anlamında kullanılmakta âyet, “Allah size delillerini gösteriyor. Allah'ın delillerinden hangisini inkâr edersiniz” manasına gelmektedir. Nahl 83'te ise inkâr etmek anlamında “yünkirun” kelimesi kullanılmakta âyet “Onlar, Allah'ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir” manasındadır. İsfehani buradaki inkâr için “dilinkârına sebep, kalbin inkâr etmesidir” demektedir.²⁷ Mü'mininun 69'da da “münkirun” kelimesi “Ya da onlar henüz kendi peygamberlerini tanımadılar da o yüzden mi onu *inkâr ediyorlar*” şeklinde anlam bulmaktadır.

Diğer yandan *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*'da “enkere” kelimesine *Kitâbu'l Ayn*'da geçmekte olan “dilinkâr ettiği”²⁸ anlamına ilaveten “kalbin inkârına” ilişkin yeni bir anlam

²¹ Mücadele 58/2.

²² İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 285-286.

²³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Abdurrazzak el-Mehdi (Beyrut: Daru't-Türasi'l-Arabi, 1417/1997), 1/426.

²⁴ “Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlikler mi yapacaksınız?”

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/455.

²⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1972), 5/476.

²⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 305.

²⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l Ayn*, 5/355.

verilmiştir.²⁹ Zemaşşerî'nin *Esâsü'l-belâğa* adlı eserinde ise kelimeye “gözün inkârı” anlamı eklenmiştir.³⁰

Kelimenin, bilinenin zıddı anlamında cehalet ve bilmemek,³¹ tanımamak³² anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir. Bu cehalet, inkâra dayanmaktadır. Zira inkâr “kalbin tasavvur edemediği şeye mukabelede bulunması yani bir nevi cehalettir.”³³

Kelimenin tanımamak ve cehalet anlamında âyetlerde kullanılışlarını Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ķur'ân* (409/1018) adlı eserinde bulmak mümkündür. Neml 41'de “nekkirü” kelimesi “(Süleyman devamla) dedi ki: Onun tahtını bilemeyeceği bir hâle getirin”, Kamer 6'da³⁴ geçen “nükür” kelimesi için de “bilinmedik” anlamı tercih edilmektedir.³⁵

İsfahânî'nin Kur'an kelimelerini ele alırken dilcilerin ve müfessirlerin eserleri yanı sıra başta Mu'tezilî âlimler olmak üzere Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) gibi âlimlerin görüşlerinden de istifade ettiği görülmektedir. Bu sebeple söz konusu âyetlerde nekâre köküne verilen anlamlarda kelâm ekollerinin tesirleri olabileceğine dikkat edilmelidir. Nitekim münker kelimesine verilen “aklı selim tarafından çirkin görülen ve bu sebeple kınanması gereken”³⁶ anlam dikkat çekicidir. İlk dönem sözlüklerde bu hâliyle bulunmayan tanımın Cürçânî'nin *et-Ta'rifât* adlı eserinde de yer alması önemlidir. Cürçânî münkeri, “söylemekten ve yapmaktan Allah'ın hoşnut olmadığı ve aleyhinde bilinen şeyler”³⁷ olarak tanımlamaktadır. Bir terim sözlüğü olarak kabul eden eserde münker kelimesinin terimleşme sürecinin gerçekleştiği, bu anlam özelinde fark edilmektedir. Sonraki dönem sözlüklerden kabul edilen Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed b.

²⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, 5/476.

³⁰ Zemaşşerî, *Mahmûd b. Ömer, Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/ 435.

³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed b. Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 5/233.

³² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Ķâmûsü'l-muĥîf*, trc. Ahmed Asım (İstanbul: 1305), 3/672.

³³ Neker kökünden türeyen “nekir” kelimesine “felâket, zor iş” anlamı da verilmekte Mülk Suresi 18. âyeti buna örnek olarak zikretmektedir. el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ķur'ân*, 561.

³⁴ “O halde onlardan yüz çevir. Çağrıcının görölmedik, bilinmedik bir şeye çağırıldığı günde”

³⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ķur'ân*, 331.

³⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ķur'ân*, 496.

³⁷ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 323.

Manzûr (ö. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinde de münker, “haram kılınan, kerih-çirkin görülen ve sıkıntı veren şey”³⁸ olarak tamamen dinî bir ıstılah içerisinde tanımlanmıştır.

Nekâre kökünün Kur'an'da farklı şekillerde otuz altı âyette geçtiği görülmektedir. Kelâm ilmine ait bir ilke olan “emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker” bağlamında ise dokuz âyette geçmektedir. Bu bağlamdaki âyetlere makalemizin ikinci bölümde değinilecektir.

1.2. “Münker” Kavramının Anlam Alanı

Münker ile zıt ve yakın anlamlı kelimeler yanında anlam bakımından ilişkili kavramları ele almak münkerin anlam alanını belirlemek ve sınırlarını netleştirmek bakımından gereklidir. F. de Saussure'in de ifade ettiği gibi “dil bütünü öğeleri birbiriyle dayanışma içinde olup, birinin değeri ötekini varlığıyla ortaya çıkar. İşte dil bu karşılıklı ilişkilerin ortaya çıkardığı bir sistemdir. Bu karşılıklı ilişkiler ne kadar iyi bilinirse anlam o kadar açık olur.”³⁹

Münker ile zıt anlamlı olarak öne çıkan kelime ma'rûftur.⁴⁰ “Arefe” kökünden türetilen ma'rûf kelimesi, “bilinen, mâlûm olan” anlamındadır.⁴¹ Marife, “bir şeyi tefekkür etmek ve etkilerini tedebbür ile kavramaktır.”⁴² İsfahânî'ye göre ilimde de marifette olduğu gibi bir kavrama söz konusudur. Ancak marife, ilimden daha özeldir; nitekim marifetin zıddı inkâr iken ilmin zıddı cehalettir.⁴³

Terim anlamına bakıldığında Cürçânî, ma'rûfu “şeriatın iyi ve güzel dediği her şey” olarak tanımlamaktadır.⁴⁴ İsfahânî ise ma'rûfun bilinmesinde aklın önemini vurgulamakta ma'rûfu “aklın tefekkür ile güzel olarak kabul ettiği her fiil” olarak ortaya koymaktadır.⁴⁵ İbn Manzûr'da ise bu iki yönün beraber zikredildiği görülmektedir. Ona göre ma'rûf, “aklen ve dinen iyi olarak bilinen fiillere ve nefsin hayır olarak bildiği, kendisiyle mutmain” olduğu şeylerdir.⁴⁶

---

³⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Şâdir, tr), 5/232.

³⁹ Aksan, *Anlambilim ve Türkçenin Anlambilimi*, 28.

⁴⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/4539.

⁴¹ Mehmet Efendioğlu, “Ma'rûf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 28/66.

⁴² İsfahânî, *el-Müfredât*, 495.

⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 495.

⁴⁴ Cürçânî, *Ta'rifât*, 308.

⁴⁵ İsfahânî, Mufrâdetu elfâzi'l-Kur'an, 560; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanhoğlu, Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 2/387.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/239.

Ma'rûfun Allah'ın bildirmesi (şer'an) ile mi yoksa akıl yoluyla mı bilinebileceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İzutsu, ma'rûfu "şer'an bilinen" kabul etmenin, kavramın "hakiki doğasının açığa çıkmak yerine gizlenmesine"⁴⁷ sebep olacağını ifade etmektedir. O, Kur'an'da "iyiye" karşılık ma'rûf kelimesinin kullanılmasını "yani bilinen, tanınan, aşına olunan ve bu yüzden de sosyal olarak onaylanan"; karşıtı münkerin ise tanınmadığı ve yabancı olduğu için tasvip edilmemesini Cahiliye'nin örf'e ilişkin ahlak tutumuna uygun gören⁴⁸ Reuben Levy'in görüşüne katılmaktadır. Diğer yandan "ma'rûf kelimesinin kaynağı ne olursa olsun, pratikte Kur'an'da bundan oldukça kısıtlı bir manada kullanıldığına işaret ederek ilgili âyetlerdeki anlamlarına dikkati çekmektedir.⁴⁹

İlgili ayetlerde ma'rûfun; "kötü ve müstehcen olmayan söz",⁵⁰ "güzel bir söz",⁵¹ "ihtiyaca ve örf'e uygun bir miktar-yetimlerin mallarına dikkat-"⁵² "gönül alıcı güzel söz",⁵³ "evlilikte güzel geçim",⁵⁴ "boşanma ve sonrasında iyilikle muamele, çocukların nafakasının uygun şekilde karşılanması",⁵⁵ "anne babaya iyilikle muamele"⁵⁶ anlamlarında sosyal yaşama ilişkin meselelerle ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim "adaletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyi davranış sergilemek, cömert olmak, güzel konuşmak vb. iyi görülen güzel hasletler için ma'rûf"⁵⁷ kullanılmaktadır. Bu kullanımlar ma'rûfun sadece dinî nitelikli meselelere hasredilmemesini gerektirmekte, diğer yandan ma'rûf dendiğinde şerî' bir alanın anlaşılması, akli ve şeriat alanı ayrımı yapılması da İslam'ın dini dünyevî ayrımı bulunmayan bir yaşam tarzı olduğu anlayışına aykırı olacaktır.⁵⁸

Ma'rûfun kaynağında olduğu gibi münkerin kaynağının da hem aklî hem de şerî'⁵⁹ olduğunu söylemek mümkündür. Münkerin geçtiği ayetlere bakıldığında ise kavramın anlamsal bağlamında bir tahsise gidilmediği, ma'rûfun zıddı olarak zulüm, adaletsizlik ve her tür kötülük

⁴⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 281.

⁴⁸ Reuben Levy, *İslam'ın Sosyal Yapısı* (Cambridge: 1957), 194.

⁴⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 281.

⁵⁰ Ahzâb 33/32.

⁵¹ Muhammed 47/21.

⁵² Nisâ 4/6.

⁵³ Nisâ 4/8.

⁵⁴ Nisâ 4/19.

⁵⁵ Bakara 2/231-232-233.

⁵⁶ Lokman 31/15.

⁵⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, ts.), 2/103.

⁵⁸ Can, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü", 204.

⁵⁹ Cürânî, *Tâ'rifât*, 323; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4539.

için kullanıldığı görülmektedir.⁶⁰ Ma'rûfun zıddı kubuh, bağy, fesad, fahşâ, isyan, nifak, tuğyan, rics, adüv, kerih, haram, fisk, fücür, şerr ve israf münker kabul edilebilirken ma'rûf kabul edilebilecek birr, ihsan, tayyib ve hayr münkerin zıddı olarak ele alınabilecektir. Ancak âyetlerde münker ile birlikte kullanılan “kötülüğe” ilişkin birkaç kelime dikkat çekmektedir.

Münkerin anlam alanını tespit edebilmek için yakın anlamlı olduğu ve âyetlerde birlikte zikredildiği kelimelere bakmakta fayda olacaktır. Bunlardan ilki “fahşâ”dır. Fahşâ, “bir şeyin çok çirkin olmasına ve kötülüğüne” delâlet eden bir anlamı bulunmaktadır.⁶¹ Haddi aşan kötülüğün (fiil ve sözlerdeki) büyüklüğü için kullanılmaktadır.⁶²

Ankebût 45'te fahşâ ve münker beraber kullanılmakta “namazın insanı hayâsızlık ve kötülükten koruduğu” vurgulanmaktadır. Her iki kavramın beraber kullanılması münkerin fahşâdaki ‘çirkeflik ve yakışık almazlık’ ile semantik bakımdan ortak yanları olduğunu ortaya koymaktadır.⁶³ Ancak diğer yandan bu gibi kelimeler “bir mananın ve kavramın değişik yönlerine ve çeşitlerine delâlet edeceğinden her biri ile anlatılanın farklı olduğuna da dikkat edilmelidir.”⁶⁴ Nitekim “Kur'an-ı Kerim'de münkerin daha kötü ve çirkin olan kısmı için ‘fahşâ’ teriminin kullanıldığı görülmektedir. İbn Abbas, münkerin fahşâdan daha genel bir anlamı olduğunu fahşânın ise cinsi suçlar için kullanıldığını söylemektedir.”⁶⁵

Fahşâ ve münkerin beraber kullanıldığı bir başka yer Nur 21'dir. Âyette: “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayâsızlığı ve kötülüğü emreder...” buyurulmaktadır. Nahl 90'da ise fahşâ ve münkere bağy ilave edilmiştir: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”

Firûzâbâdî, bağy kelimesinin zulüm anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁶ Haksızlık ve bozgunculuk yapmak, devlet başkanına isyan etmek⁶⁷ gibi anlamlar da verilen kelime siyâsî

---

⁶⁰ Can, “‘Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker’ İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”, 206.

⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Meqâyîsu'l-Luga*, 4/478.

⁶² İşfehâni, *Müfredât*, 2/179.

⁶³ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 286.

⁶⁴ Hüseyin Atay, *İslam'ı Yeniden Anlama* (Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 2001), 261.

⁶⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki vd. (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006), 12/414.

⁶⁶ el-Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi lefâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr (Beyrut: ts), 2/262.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/78-79.

anlamlar da kazanarak böylelikle fikhî bir terime dönüşmüştür. Kurtûbî, münkerin fahşa ve bağı kapsadığı ancak verdikleri zararın büyüklüğüne işaret için birlikte zikredildikleri görüşündedir.⁶⁸

Münkerin zıt ya da yakın anlamlı olmadığı halde ilişkili olduğu ve âyetlerde beraber zikredildiği bir diğer kavram nehydir. Nehy, münker karşısında istenen bir tutum olarak karşımıza çıkmakta emr'in zıddı olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹ Terk etmek,⁷⁰ bir başkasını işlediği fiilden sözlü veya başka biçimde menetmek, sakındırmak, alıkoymaktır.⁷¹

Kelimenin “terk etmek” anlamı, nehyde bulunacak kişinin öncelikle bu kötülüğü kendisinin terk etmesi gerekliliğine ilişkin önemli bir husus olarak kabul edilebilir. Diğer yandan aynı kökten türeyen nühye ve nühâ kelimelerinin “çirkin bir eylemi yasakladığı için akıl”⁷² anlamında kullanılması kötülüğün engellenmesinde aklın ehemmiyetini vurgulamaktadır.

Kur'an'da “ma'rufun emredilmesi ile münkerin nehyedilmesi” beraber bir ilke olarak geçmektedir.⁷³ “Münkerin nehyedilmesi”⁷⁴ ve münafikların davranış biçimi olarak tam ters bir formda “münkerin emredilip marufun nehyedilmesi”⁷⁵ şekilde de münker ile nehy beraber geçmektedir.

Ma'rûfta vacip olanının emredilmesinin vacip, nafîle olanının emredilmesinin ise nafîle olduğu kabul edilmektedir. Ancak münkerin nehyedilmesi bundan farklıdır. Zira münkerin büyüklüğü ya da küçüklüğüne bakılmaksızın hepsinin süratle nehyedilmesi vacip kabul edilmektedir.⁷⁶ Bu durumu, kötülüğün engellenmesinin daha öncelikli ve önemli olmasıyla ilişkili görmek mümkündür.⁷⁷

2. “Emr-İ Bi'l Ma'Rûf Nehy-i Ani'l Münker” İlkesi Bağlamında Münker Kavramı

⁶⁸ Kurtûbî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 12/414.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4564; Cürcânî, *Tâ'rifât*, 339.

⁷⁰ İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: 1979), 6/2518.

⁷¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 826.

⁷² Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 683.

⁷³ Bk. Âl-i İmrân 3/104,110,114; A'râf 7/157; Tevbe 9/71,112; Hac 22/41; Lokman 31/17.

⁷⁴ Mâide 5/79.

⁷⁵ Tevbe 9/67.

⁷⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhü Usulî'l hamse*, 146; Zemahşeri, *Keşşaf*, 1/452.

⁷⁷ Şahinalp, “Değişim ve Dönüşümün Dinamiği Olarak Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker”, 241-264, 247.

“Emr-i bi’l ma’rûf nehy-i ani’l münker” Kur’an’ın bir emri olması yönüyle ilm-i Kelâm’da da üzerinde durulan bir ilke olmuştur. İlkenin, Kur’an’ın bir emri olduğu hususunda gerek İslam âlimleri özelde de İslam kelamcıları arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁷⁸ Zira âyetlerde geçmekte olan ifadeler son derece sarihdir. Ancak ma’ruf ve münkerin nasıl bilineceği, emri kimin uygulayacağı -tüm Müslümanlara teşmil edilip edilemeyeceği- ve hangi metotlarla, nasıl uygulanacağı hususları tartışmalara sebep olmuştur.⁷⁹ Makalemizde bu tartışmaların oluşturduğu genel çerçeveye işaret etmekle beraber ilkedeki münker üzerine odaklanılacaktır.

“Emr-i bi’l ma’rûf nehy-i ani’l münker” bir Kur’an ilkesi olmakla beraber anlaşılması ve yorumlanması bakımından siyasî, sosyal ve nihayetinde fikrî sahada da tesirleri bulunmaktadır. Siyasî birtakım hadiseler sebebiyle İslam toplumunda yaşanan ihtilaf ve çatışmalar sonrasında bu ilkenin öne çıkarıldığı görülmektedir. Müslümanların karşı karşıya geldiği Sıffin Savaşı’nda (657) belirlenen tahkimmânenin uygulanacağını kesinleşmesi sonrasında Kûfe yakınındaki Harûrâ’ya çekilen bu grup ilk Hâricî zümre kabul edilmektedir. Harûrâ’da önce namaz için bir imam seçmişler, sonrasında “İslamî hususların şûra yoluyla icra edileceğini, bi’atın Allah’a olduğunu ve iyiliğin emredilip kötülüğün yasaklanacağı” ilkesini benimsediklerini ilan etmişlerdir.⁸⁰ Hâricîler’in ilk defa bu ilkeyi Nehrevan’da halifeye karşı toplandıklarında dile getirdikleri de ifade edilmektedir.⁸¹

Çoğunluğunu bedevîlerin oluşturduğu Hâricîler, nassın zahirine bağlı kalarak âyetleri şekli ve yüzeysel ele almışlardır. Amaçları Kur’an’a uygun bir hayat sürmek olmakla beraber bu isteklerinin şekli ve yüzeysel kaldığını söylemek doğru olacaktır. Zira “âyetlere parçacı anlam yükleme çabası”⁸² âyetlerin slogan şeklinde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Nitekim “emr-i bi’l ma’rûf nehy-i ani’l münker” ilkesi de onlar tarafından Hz. Ali’ye isyanlarını meşrulaştıran ve Müslümanlara karşı şiddet doğuran bir araca dönüştürülmüştür.⁸³ İnananların yaptıklarında müjdelendikleri “iyiliği emredip kötülüğü nehyetme” prensibi Müslümanların tekfir ve katline mesnet teşkil edecek bir anlayışa dönüşmüştür. Onların sadece münkerin

---

⁷⁸ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâ ve’n-nihâl*, Muhammed İbrahim Nasır-Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru’l-Ceyl, 1996), 5/19.

⁷⁹ Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülüğün Sakındırma Üzerine Bir İnceleme”, 85.

⁸⁰ Ethem Ruhi Fırlı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/175-178.

⁸¹ Laura Veccia Vaglieri, “Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılışının İbâdi Kaynakların Işığında İncelenmesi”, çev. Ethem Ruhi Fırlı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/147-150 (1973), 150.

⁸² Çam, “Toplumsal Yaşanabilirlik Bağlamında Hâricîlerin ‘Emir bi’l Ma’ruh Nehiy ani’l-Münker’ Prensibine Yönelik Yaklaşımları”, 243.

⁸³ İlhan, “el-Emru bi’l-Ma’rûf ven-Nehyu anil-Münker”, 114.

engellenmesinde değil ma'rûfun emredilmesinde de şiddete dayanan bir mücadele biçimini meşru gördükleri fark edilmektedir. Hâricî gruplar içerisinde en mutedili kabul edilebilecek İbâdîler ilkeyi uygularken halka karşı silah kullanmayı doğru bulmamakla beraber zalim devlet başkanının görevden uzaklaştırılmasında silahlı müdahaleyi meşru kabul etmişlerdir.⁸⁴ Diğer yandan İbâdîler tarafından söz konusu ilkeyi uygulama görevi bulunan “Azzâbe” adı verilen bir meclis oluşturulmuştur.⁸⁵ Hâricîler içerisinde en sert tutuma sahip grup olan Ezârîka'da ise ilkenin muhalif görüşte olanların çocukları da dâhil tüm aileleri ile beraber öldürülmelerini⁸⁶ meşru kılacak bir şekilde anlaşıldığı görülmektedir.

Hâricîler'in bu tutumları Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ebşat* isimli eserinde tenkit edilmekte, İmam tarafından emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker için silahlı mücadelenin ümmetin birliğine zarar verdiği ifade edilmektedir. Benzer bir tenkit Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) tarafından yapılmıştır.⁸⁷

“Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l münker” ilkesini öne çıkaran bir başka ekol önemli bir kelâm okulu olan Mu'tezile'dir. Ekolün tüm görüşlerini üzerine bina ettikleri beş temel esastan biri bu ilkedir.⁸⁸ Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) gibi ilk dönem Mu'tezilî âlimler İslam dünyasının farklı bölgelerine davetçiler göndererek İslam'ı tebliğ ederek bir anlamda “emr-i bi'l mar'ûf nehy-i ani'l münker”i uygulamışlardır. Ancak ekolün ilerleyen süreçte siyasî otorite üzerinde etkisini artırması neticesinde iktidarın da gücünü kullanarak⁸⁹ “halku'l Kur'an” görüşlerini hâkim kılabilmek için “mihne”⁹⁰ hadiseleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu ise ilkenin, ahlâkî zeminden siyasî bir zemine kaymasına ve siyasî zeminde şiddete de yol açan bir nitelik

⁸⁴ Dalkıran, “Hâricîlerin el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker Anlayışı”, 203.

⁸⁵ Azzabe ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, “İbadilikte Azzâbe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 285.

⁸⁶ “Hâricîler'in ve özellikle Ezârîka fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan Müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifade eden bir tabir.” Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “İsti'râz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

⁸⁷ W. M. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Sarkaç Yayınları, 1981), 96-97

⁸⁸ Bkz. Kādî Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usuli'l-Hamse*, 741.

⁸⁹ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 73.

⁹⁰ Mihne olayları sürecinde yaşanan baskı, takibat ve şiddet hadiseleri sadece bir döneme mahsus kalmamıştır. Mu'tezilî görüşlerin hâkim kılınmaya çalışıldığı bu dönem bir süre sonra siyasî otoritenin tutum değişikliği ile 'karşı mihne' hareketi olarak adlandırılabilir yeni bir çerçevede devam edebilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Zübeyir Bulut, “Karşı Mihne Uygulamaları ve Er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)” *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Ocak 2017).

kazanmasına neden olmuştur. Böylelikle ahlaki ve dinî nitelikli kabul edilebilecek bir ilke, siyasallaştırılmıştır.⁹¹

İlke siyasî bir zemine kaydığında ise her ne kadar dinin “din düşmanlarına, fasık ve kâfirlere karşı korunması”⁹² saiki söz konusu olsa da bu zemin uygulamada şiddete sebebiyet vermiştir. Bunun önüne geçebilmek için Ehl-i sünnet âlimleri “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker” ilkesinin, “pasif bir muhalefet şeklinde eylemsel bir durum olmaktan çok kalbî bir durum olduğu görüşünü benimsemişlerdir.”⁹³ Ehl-i Sünnet âlimleri ve Müslümanların çoğunluğu “emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker”in ahlâk sahasında bir ilke olarak uygulanması gerekliliği görüşünde olmuşlar, ilkenin savaşla değil eğitimle mümkün olabilecek bir ıslah faaliyeti olduğu hususu üzerinde durmuşlardır.⁹⁴ Zira eğitim ve ıslah yerine şiddetin metot olarak benimsenmesi Müslümanlar arasında fitneye, birlik ve beraberliğin zarar görmesine neden olacaktır.

“Em-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l-münker”in şiddet içeren durumlara dayanak yapılması sebebiyle ilkenin nasıl uygulanması gerektiği önemli bir tartışma alanı olmuştur. İlkede ma'rûfun emredilmesinden daha ziyade özellikle şiddete yol açabilecek “münkerin nehyedilmesi” boyutu üzerinde durulmalıdır. Zira mar'ûfun emredilmesinde iyiliğe teşvik edenin yaptırım gücü yalnız emretmek iken kötülükten uzaklaştırmak bundan farklı görülmüş; kötülüğün tespit edilmesi, failinin uyarılması, engellenmesi ve nihayetinde “eldeki imkânlar”⁹⁵ nispetinde failin kötülükten tamamen uzaklaştırılması hedeflenmiştir.⁹⁶ Ancak münkerlerin sınırlarını belirlemek ve bunların cezalarına karar vermek oldukça zor bir konu olup⁹⁷ meselenin en tartışmalı yönünü oluşturmaktadır.

---

⁹¹ İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak ilkesi, Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ile siyasî bir boyut kazanmaya başlamıştır. Konunun siyasi yönü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci, Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 67-775.

⁹² Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 83.

⁹³ Can, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker' İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”, 201.

⁹⁴ Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yayınları, 1981), 214.

⁹⁵ Kâdi Abdülcebâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, nşr. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü vehbe, 1416/1996), 745.

⁹⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 312; Kâdi Kâdi Abdülcebâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 745.

⁹⁷ Mehmet Altuntaş, “El-Emir bi'l-Ma'Rûf ve Nehiy ani'l-Münker' Kavramının Model İnsanın Oluşumundaki Etkisi”, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, ed. M. Akif Özdoğan vd. (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Üniversitesi Yayınları, 2018), 731.

Kādî Abdülcebbar'ın “emr-i bi'l-mar'ûfa, iyiliği kaybetmemek ve yerleştirmek; nehy-i 'ani'l münkere ise kötülüğü ortadan kaldırmak ve yeniden oluşmasına fırsat vermemek”⁹⁸ anlamını vermesi bu bağlamda önemlidir. Zira Mu'tezilî ekolün görüşlerini eserlerinden öğrendiğimiz Kādî Abdülcebbar'ın münkere ilişkin değerlendirmeleri, ilkenin anlaşılış ve uygulanış biçimine ilişkin önemli ipuçları taşımaktadır. Ona göre münkerin yasaklanmasında yumuşaktan sertte bir yol izlenmelidir.⁹⁹ Önce sözlü uyarı ve öğüt, sonrasında gerekli olduğu durumlarda silah kullanılmalıdır.¹⁰⁰ Zira nehyetmekte sadece söz etkili olmamakta araç ve gereçlere de ihtiyaç bulunmaktadır. Bu araçlar ise bazen mal, el, dil yahut kalptir.¹⁰¹

Kādî, münkerlerin ortadan kaldırılmaları noktasında bir bütün şeklinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir.¹⁰² Ancak münkerler için bir tasnife de gitmektedir. O, hangi münkerin öncelikli olarak nehyedilmesi gerekliliği üzerinde durmakta kötülüğün mükellefin kendisine özgü olanlar, mükellefin kendisine özgü olmayanlar ve hesaba katmaya değer olanlar, hesaba katmaya değer olmayanlar şekilde ikili bir tasnifini yapmaktadır. Hesaba katılan kötülükler mükellefe özgü olduğunda onlardan kaçındırmak aklen ve naklen vaciptir. Çünkü akıl, kişiyi kendisine zarar verecek şeylerden korur. Diğer yandan naklen de kişinin kendisini bu kötülüklerden koruması âyetle sabittir.¹⁰³ Nitekim Âl-i İmrân 110. âyette sadece mükellefin kendisine özgü kötülükler için değil mükellefin kendisi dışındakilere de etki eden kötülüklerin engellenmesi emri bulunmaktadır. Çünkü kötülük başka birine yönelik olsa da kötülüğün faili olan insan bundan olumsuz etkilenmektedir. Failin kötülüğü sadece karşısındakine zarar vermemekte, kalben kirlenerek kendisi de bundan zarar görmektedir. Bu sebeple bu tür kötülükten de sakındırmak hem aklen hem de şer'an vacip kabul edilmelidir. Hesaba katılması gerekli görülmeyen kötülüklerin nehyetmesi ise aklen olmasa da şer'an vaciptir.¹⁰⁴

Mu'tezile'nin münkerleri tasnifinde akli ve şer'î yönleri öne çıkardığı görülmektedir. Nitekim ma'rûf ve münkerin bilinmesi ve kaynağına yönelik tartışmalarda Mu'tezilî âlimler, ma'rûf ve münkerin kaynağının akıl olduğunu vurgulamışlardır. Kādî Abdülcebbar'a göre “ma'rûf, yapanın güzelliğini bildiği ya da güzellik ve iyiliğinin kendisine gösterildiği her türlü

⁹⁸ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 144, 148.

⁹⁹ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 744-745.

¹⁰⁰ Kādî Abdülcebbar, *el-Muġnî fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl* (Kahire: Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Amme, ts.), 20/74.

¹⁰¹ İsfahânî, *Mufredâtu el-fâzi'l-Kur'an*, 826-827.

¹⁰² Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 745.

¹⁰³ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 745.

¹⁰⁴ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 746

fiil iken; münker, yapanın çirkinliğini bildiği ya da bu yönü kendisine gösterildiği için tasvip edilmeyen her fiildir.”¹⁰⁵

Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ilkenin hem akıl hem de nakille bilindiğini vurgularken Kādî Abdülcebbar (ö. 415/1024) Mu'tezile mezhebinin asıl görüşü olarak kabul görenin Ebû Haşim el-Cübbâî'ye (ö. 321/933) ait olan “birisinin başkasına zulmetmesi ve o kişinin de bundan zarara uğraması hâlinde, zulüm yapanı yaptığı işten menetmesi ve nefesine ulaşan zararı gidermeyi istemesi durumu hariç iyi ve kötünün nakille bilineceği”¹⁰⁶ fikrini zikreder.¹⁰⁷

Ehl-i Sünnet kelimcilerinde ise ilkenin kaynağı konusunda naklin öne çıktığı tanımlar bulunmaktadır. Nitekim Eş'arîler, ma'rûfu, “şeriatın iyi saydığı söz ve fiil”, münkeri ise “şeriatın vukuunu sakıncalı gördüğü şey”¹⁰⁸ olarak bütünüyle nakli esas alan bir karakterde tanımlarken Mâtürîdî, “ma'rûf, aklın iyi gördüğü, münker de aklın çirkin görüp kabul etmediği şey” olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹ O, *Te'vilatu'l-Kur'an*'da ma'rûf ve münkere ilişkin geniş bir tanım da vermektedir: “Ma'rûf, aklen iyi ve güzel olan, münker aklen kabih olup hoş gitmeyen; ma'rûf, âyet ve diğer delillerle iyi olduğu bilinen münker ise hüccetlerle kabih olduğu bilinen; ma'rûf, resullerin lisanında güzel olarak tavsif edilen ve güzel olduğu söylenen, münker ise resullerin çirkin görüp sakındırdıkları şeydir.”¹¹⁰

Akıl ile herkesin bilebileceği ma'rûf ve münkerin emredilme ve nehyedilmesi görevi de yine herkes için olacaktır. Nitekim Mâtürîdî, Âl-i İmrân 104'ü zikrederek herkesin elinden geldiği kadar bu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹¹¹ Ancak öncelikli olarak peygamberlerin görevi olan¹¹² bu ilke, ümmetin bir kısmı tarafından gerçekleştirildiğinde diğer kısım için yükümlülük düşecektir. Bu sebeple ilkenin uygulanması için farz-ı kifaye denilebilecektir.¹¹³

¹⁰⁵ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 141.

¹⁰⁶ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 142.

¹⁰⁷ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*, 742.

¹⁰⁸ Ebu Hamid Huccetü'lislam Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Ihyâu Ulûmi'd-Din* (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967), 2/414.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 2/387.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 11/234.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 2/382-384.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 11/234.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 2/381-382.

İlkenin öncelikli olarak peygamberin vazifesi, peygamberliğin bir gereği olduğu¹¹⁴ ancak ilkenin geçtiği başka âyetlerde emrin tüm Müslümanlar için olduğuna ilişkin ifadeler fark edilmektedir. “Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; iyiliği emreder kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a iman edersiniz. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”¹¹⁵ Nitekim bu âyetlere dayanarak ilkenin tüm Müslümanlar tarafından uygulanması gerektiği¹¹⁶ üzerinde duran âlimler yanında bu vazifenin Müslümanlardan bir grup tarafından gerçekleştirildiğinde farziyetinin diğer Müslümanlar üzerinden düşeceğini bu sebeple emrin “farz-ı kifaye” olduğu görüşünü benimseyenler de bulunmaktadır.¹¹⁷

Fahredden Razi (ö. 606/1210) emrin farziyeti konusunda ittifakın bulunduğunu vurgulamakta Müslümanlar arasından bir grubun bu iş ile vazifelendirilmesinin gerektiğine işaret etmektedir.¹¹⁸ “... İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır”¹¹⁹ ayetindeki “min” harf-i cerrinin tebyîn değil teb’iz olmasından ötürü bu vazifenin ümmetten oluşturulacak bir grup ile ifa edileceği görüşü delillendirilmektedir.¹²⁰

Bu görevi üstleneceklerin kötülükten vaz geçirme ve engelleme için gerekli olan güce sahip olmaları gerekmektedir.¹²¹ Nitekim Kādî Abdülcebbar bu durumu “rütbe bakımından yüksek olan birinin kendisinden daha aşağıda olan birine “yap!” demesine emr; “yapma!” demesine de nehy denir”¹²² şeklinde açıkladığı görülmektedir. Diğer yandan özellikle nehyin “kişinin birinci dereceden sorumlu oldukları hariç başkalarının sergilediği münkeri ortadan kaldırmada yaptırımli fiilî müdahale hakkının (cezalandırmak) siyasî otoriteye (devlete) ait”¹²³ olduğu vurgulanmalıdır. Aksi hâlde bireysel olarak herkesin münkere müdahalede bulunması

---

¹¹⁴ “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.” A’râf 7/157.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/110; Ayrıca bk. Tevbe 9/71, 112.

¹¹⁶ Ebû'l-Bekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru'l-Kâmi'l, 1998), 1/280; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: 1971), 2/1154, 1155.

¹¹⁷ Cüveynî, *Kitabü'l-İrşad*, 312.

¹¹⁸ Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, 4/183.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/103-104.

¹²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/425.

¹²¹ el- Hüseyin el- Kefevî Ebû'l Beka, *Külliyat-u Ebi'l-Beka* (Bulak: Daru't-Tibaatu'l Amire Yayınları, 1253), 655.

¹²² Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, 144.

¹²³ Şahinalp, “Değişim ve Dönüşümün Dinamiği Olarak Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ‘ani'l-Münker”, 249.

toplumda kaos ve anarşiye sebep olabilecektir. Nitekim bu amaçla İslam tarihinde “hisbe”¹²⁴ isimli, ma’rûfu emretmek ve münkeri nehy etmek vazifesini ifa edecek bir kurum teşekkül ettirilmiştir.

Ma’rûfun emredilmesinde söz konusu olmayıp münkerin nehyinde üzerinde durulması icap eden bir başka husus da engellenmesi/yasaklanması amacıyla “münkerin” tespit edilmesi, “münkerden” haberdar olunması durumudur. Zira “münker alenen yapıldığı ve başkasını etkilediği anda müdahale boyutuna ulaşır. Aksi takdirde insanın gizli hayatını ifşa etmek, ma’rûftan çok münker yapma olayına girer. Dolayısıyla yasaklanan şeyin kati olarak kötü olduğunun bilinmesi şart olmalıdır.”¹²⁵ Bunu ise “münkerin” toplum düzenine olumsuz etkisinin söz konusu olması durumunda nehyi gerektireceği şeklinde anlamak mümkündür. Toplumsal duyarlılık ve farkındalık olarak da kabul edilebilecek bu yaklaşımda “münkerin nehyi” İslam toplumunda “ortak bir şuurun” ortaya çıkmasını sağlayacak İslami temel bir dinamiktir.¹²⁶ Ancak ilkenin özellikle münker ile ilgili boyutunda bu toplumsal ve dinamik yan kaybolmuş, dinî-bireysel sorumluluk alanı tartışmanın odağı hâline gelmiştir. Bunun gerisinde kavramların Kur’an’ın ortaya koyduğu anlamları ile değil “siyasî, ideolojik ve mezhebi şablonlar bağlamında”¹²⁷ ele alınmaları yatmaktadır.

İlkenin özellikle münkerin nehyi konusunda işaret edilmesi gereken bir boyutu da toplumsal barışa engel olan değil aksine onu destekleyen bir ilke olduğu hakikatinin göz ardı edilmemesidir. Zira “emr-i bi’l ma’rûf nehy-i ani’l münker”i emreden Âl-i İmrân 104’ün¹²⁸ hemen öncesinde Müslümanlar arasındaki birliğin vurgulandığı görülmektedir. Yine ilkenin emredildiği bir başka âyet olan Tevbe 71’de de “İnanmış erkekler ve inanmış kadınlar da birbirlerinin samimi dostlarıdır/birbirlerini desteklerler. İyiyi emreder, kötülükten sakındırırlar.

¹²⁴ Geniş bilgi için bk. Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, trc. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976); Subhî es-Sâlih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, trc. İbrahim Sarmış (İstanbul: Bir Yayınları, 1982); Mustafa Hizmetli, *Endülüste Hisbe Teşkilatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2002).

¹²⁵ Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak”, 84.

¹²⁶ Mustafa Çağrı, “Emir Bi’l-Ma’rûf Nehiy Ani’l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/ 139.

¹²⁷ Can, “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker’ İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”, 208.

¹²⁸ “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır.”

Namazı kılar, zekâtı verir, Allah'a ve Peygamberine itaat ederler. İşte bunlara Allah rahmet edecektir. Kuşkusuz Allah, mülkünde galiptir; hikmet sahibidir.” buyurularak Müslüman kadınlar ve erkekler arasındaki samimi dayanışma ve yardımlaşmaya atıf bulunmaktadır. Âyetler, ilkenin Müslümanların birbirinin kusur ve günahlarını araştırması, karşısındakini acımasızca eleştirmesi, sözlü yahut fiili müdahaleye varacak denli Müslümanlar arasında iç barışı zedeleyecek niteliğin çok uzağında hedefleri olduğunu bize göstermektedir.

SONUÇ

Kur'anî kavramların doğru olarak anlaşılması Kur'an'ın emir ve yasaklarının doğru olarak tespitine imkân verecektir. Kavramların doğdukları toplumda İslam öncesi ve İslam sonrasında anlamlarında bazı değişiklikler söz konusu olabilmektedir. Nitekim bazen İslam öncesi Cahiliye toplumunda da kullanılan bir kavram, vahiy ile yepyeni bir anlam kazanabilmekte iken bazen de önceki anlamını koruduğu görülebilmektedir. Diğer yandan sosyal, siyasî ya da kültürel bazı saiklerle kavramların anlamları daralma, genişleme ve kaymaya uğrayabilmektedir. Semantik analiz, kavramlardaki bu değişimleri tespit etme, metindeki kavrama doğru anlamı verebilme noktasında araştırmacılara önemli bir katkı sunmaktadır. Bu sebeple Kur'an kavramlarını çalışırken semantik analiz sıklıkla kullanılan bir metod olmuştur. Ancak bu metodun bütünüyle yeni olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira kelime analizlerine ilişkin benzer çalışmalar İslam âlimleri tarafından da gerçekleştirilmiştir.

Makalemizde önemli bir kelâm konusu olan emr-i bi'l mar'ûf nehy-i ani'l münker ilkesinin münker kavramı üzerinde durulmaktadır. Kötülük ve fenalık için kullanılan münker kavramının anlam alanını tespit etmek kötülüğün ne olduğunu ve kötülüğün yasaklanması prensibini doğru anlayabilmek bakımından önemli görünmektedir. Zira kavrama yüklenen anlamlar, neyin yasaklanması gerektiği hususunda da belirleyici olacaktır.

Münker kavramının cehalet, bilmemek, tanımamak, aşırılık, çirkih/kabih olma temel anlamlarına sahip olduğu görülmüştür. Bu anlamlara zaman içerisinde dinî hüviyetli değerlendirme ifadelerinin de eklendiği görülmektedir. Kalbin ve dilin inkârı, “söylemekten ve yapmaktan Allah'ın hoşnut olmadığı ve aleyhinde bilinen şeyler” gibi anlamlar ile münkerin dinî hüviyete büründüğünü göstermektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarına bakıldığında ma'rûfa nispetle münkerin anlamının tahsis edilmediği görülmektedir. Zira “ma'rûf” kavramı Kur'an'da farklı davranış biçimleri için kullanılırken “münker” için böylesi

geniş bir açıklama söz konusu değildir. Diğer yandan her iki kavram İslam kültüründe eski anlamlarının yanında dinî muhteva kazandıklarından ötürü tanımlarında dinî ve din dışı şeklinde bir ikiliğin olduğu görülmektedir. Dinî olan ve din dışı ayrımının İslam'ın hayat dini olma prensibine aykırı olmasının yanı sıra bütünüyle şer'i alanda tanımlandıklarında ma'rûf ve münkerin anlam alanlarının daralması da söz konusu olacaktır. Özellikle yasaklanması ve engellenmesi gereken münkerin bütünüyle dinî alana hasredilmesi İslam geleneğinde doğan ve Hâricîler eliyle yürütülen isti'raz ve Mu'tezile'nin gerçekleştirdiği mihne olayları gibi şiddet içerikli hadiselerle sebep olmuştur. Dinî gerekçeler ile yapılan böyle hadiselerin dine ve din kardeşliğine zarar verdikleri/verecekleri aşîkârdır. Bu sebeple münkerin dinî değil ahlâki düzlemde anlaşılması ve algılanması önemli bir fark oluşturacaktır.

Ayrıca bireysel sorumluluk ve özgürlüğün engellenmesine, günahların araştırılması ve ortaya serilmesine sebep olacak şekilde bir nehyin Kur'an'ın bütününe aykırı olacağı dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu sebeple münkerin ne olduğu iyi tespit edilmelidir. Zira münkerin nehyi beraberinde özel hayatın ifşasından, günahın araştırılmasına, tekfirden adam öldürmeye varacak pek çok boyutu getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Nuri Can. *İslam Mezheplerinde Emr-i bi'l Ma'rûf ve nehy-i ani'l Münker Yöntemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçe'nin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 2009.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları, 1979.
- Altuntaş, Mehmet. “‘El-Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker' Kavramının Model İnsanın Oluşumundaki Etkisi”. *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*. ed. M. Akif Özdoğan vd. 723-734. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Atay, Hüseyin. *İslam'ı Yeniden Anlama*. Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 2001.
- Aydınlı, Osman. *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci, Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Aytepe, Mahsum. “Mu'tezile Kelâmında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-i bi'l-Ma'rûf Neyh-i 'Ani'l-Münker İlkesi”, *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/1 (2017), 83-97.
- Barış, Ayşe. *Kelâmda Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Bilginer, Yahya. “Mu'tezile Düşünce Sisteminde el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l-Münker İlkesinin Bağlamı ve Kullanım Alanı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 245-261.
- Bulut, Zübeyir. “Karşı Mihne Uygulamaları ve Er-Risaletü'l-Kâdiriyye (Kâdirî İtikadı)”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Ocak 2017), 75-110.

- Can, Seyithan. “‘Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker’ İlkesinin Günümüz Dini Söylemin İnşasında İşlevsel Yönü”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 40 (2020), 199-218.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye (eş-Şihâh)*. Beyrut: 1979.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur’an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Emir Bi’l-Ma’rûf Nehiy Ani’l-Münker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çam, Süleyman. “Toplumsal Yaşanabilirlik Bağlamında Hâricilerin ‘Emir Bi’l Ma’ruf Nehiy ani’l-Münker’ Prensibine Yönelik Yaklaşımları”. *Yaşanabilirlik Açısından İslam Dini Uluslararası Sempozyumu*. ed. Hüseyin Doğan. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Mu’tezilî İnanç Sisteminde ‘el-Emru bi’l-Ma’ruf ve’n-Nehyu-ani’l-Münker’ Prensibi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Çınar, Bayram. “İslam İnanç Ekollerinde Emr-i bi’l-Ma’ruf ve Nehyi ani’l-Münker”. *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266.
- Çınar, Bayram. “Mu’tezile’nin İslam Siyaset Anlayışı: el-Emru bi’l-Ma’rûf ve Nehyi’ani’l-Münker”. *Academic Knowledge* 3/2 (2020), 95-109.
- Dalkıran, Sayın. “Hâricilerin ‘el-Emru bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehyu Ani’a-Münker’ Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2004), 199-223.
- Diler, Ramazan. “Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker İlkesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2. (2018), 980-994.
- Düzgün, Şaban Ali. “Kur’an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 47-65.
- Ebû’l Beka, el- Hüseyin el-Kefevi. *Külliyat-u Ebi’l-Beka*. Bulak: Daru’t-Tibaatu’l Amire Yayınları, 1253.
- Ebû’l-Muîn en- Nesefî. *Tabsiratu’l-Edille fî Usûli’d-Din*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet. “Ma’rûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ekinci, Özden Kanter. *Rağıb İsfahânî’nin Kelam Anlayışı: Kelam’da Semantik Yöntem*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2011.
- el-Cürcânî, Seyyid eş-Şerîf. *Kitabu’t-Ta’rifât*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlî. Beyrut: Dâr’un-Nefâis, 2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü’l-muhtâ*. trc. Ahmed Asım. İstanbul: 1305.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. *Beşâ’iru zevi’t-temyîz fî le tâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz*. thk. Muhammed ‘Alî en-Neccâr. Beyrut: ts.
- el-İsfahânî. Râğıb. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. Tahran: Çaphane-i Haydari, 1373.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’li ahkâmi’l-Kur’an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki vd. Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 2006.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Te’vilâtü’l-Kur’an*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dârü’l-Mizân, 2005.
- el-Mâverdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*. trc. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.
- en-Nesefî, Ebû’l-Berekât. *Medâriku’t-tenzîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Dârü’l-Kâmi’l, 1998.

- Erdem, H. Sabri. *Tabsire'ye Semantik Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1988.
- Erdem, H. Sabri - Öztürk, Tuğba. "Allah'ın el-Hâlik İsmi'nin Yorum Anlamı ve Saussure'ün Gösterge Kuramı Çerçevesinde Semantik Anlamı". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (Aralık 2017), 576-593.
- er-Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru's-Sihâh*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.
- es-Sâlih, Subhî. *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*. trc. İbrahim Sarmış. İstanbul: Bir Yayınları, 1982.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza. *Tâcu'l-arûs*. thk. Ali eş-Şîrî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Fazlurrahman, *İslam*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1981.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Sâmîrâî. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Hucetü'lislam Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Din*. Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1967.
- Hizmetli, Mustafa. *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2002.
- Hizmetli, Sabri. "İbadilikte Azzâbe", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1987), 285-301.
- Işık, Kemal. *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemu Meqâyîsu'l-Luga*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1972.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl*. Muhammed İbrahim Nasır-Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Şâdir, tr.
- İlhan, Avni. "el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 89-120.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Kādî Abdülcebâr. *el-Muğnî fi ebvabi't-tevhid ve'l-adl*. Kahire: Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme, ts.
- Kādî Abdülcebâr. *Şerhu'l-Uşûli'l-ğamse*. nşr. Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetü vehbe, 1416/1996.
- Karadağ, Bekir. "Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker İlkesi Bağlamında Eleştiri Üslubu". *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı* 2 (2019), 109-123.
- Karaman, Fikret. "Ma'rufu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme". *Diyanet İlmî Dergi* 31/2 (1995), 15-32.
- Kaya, Sibel. *Havf (kaygı) ve Reça (ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2012.
- Kıymaz, Ramazan. *Kur'an-ı Kerim'e göre Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker Probleminin Kelam İlmi Açısından Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kurt, Hasan. “Semantik Açından Dehrî Kavramı ve Kelamcılarının Dehrîlere Bakışı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/14 (2006), 111-139.
- Levy, Reuben. *İslam'ın Sosyal Yapısı*. Cambridge: 1957.
- Lök, Âdem. *İslam Mezhepleri Tarihinde Bir İlke Olarak El-emr bi'l-ma'rûf ve-n Nehy ani'l-münker: Hâricîlik ve Mu'tezile Örneğinde Bir Karşılaştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Önal, Recep. “Antropo-Teolojik Açından ‘İrtica’ ve ‘Mürtecî’ Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım”. *Usûl: İslam Araştırmaları* 19 (2013), 107-138.
- Önal, Recep. “İmam Mâtürîdî Teolojisinden Semantik Analizler: ‘Din, Şeriat, Hak Din ve İslam’ Kavramları Örneği”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 61-78.
- Öz, Mustafa. “İsti'râz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özarslan, Selim. “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 79-94.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Notos Kitap, 2012.
- Palmer, F. R. *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2001.
- Saussure, Ferdinand de. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1998.
- Stephan, Ullman. *Semantics*. New York: Oxford, 1979.
- Şahinalp, Hacer. “Değişim ve Dönüşümün Dinamiği Olarak Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ‘ani'l-Münker”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/44 (2020), 241-264.
- Şaka, Ramazan. *Mu'tezile Mezhebinde el-Emru bi'l- Mâ'rûf ve'n-Nehyu an'il- Münker*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şaşa, Mehmet. “Mu'tezile’de ‘Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker’ İlkesi ve Siyasî Otorite - Kâdî Abdülcebbar Örneği”. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)* 10 (2018), 88-100.
- Taşdelen, Mehmet. “Mâtürîdî’nin Düşüncesinde Emri bi'l-Ma'rûf ve Neyhi ani'l-Münker’in Anlaşılma Şekli”. *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 75-97. <http://doi.org/10.18403/emakalat.621657>
- Taşdelen, Mehmet. *Mâtürîdî’nin Düşüncesinde Emri bi'l-ma'rûf ve Nehyi ani'l-münker*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tözlüyurt, Mehmet. “Kur’anî Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik İncelemesi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 807-826.
- Türcan, Galip. “Ehl-i Sünnet Kelâmında Soyutlama ve Kavramsallaştırma Süreci -Ebû Hanife Örneğinde Bir Değerlendirme”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (Aralık 2016), 105-128.
- Ünal, A. Bülent. “Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26 (2007), 1-18.
- Ünal, A. Bülent. *Semantik Açından Kur'an'da Hilafet Kavramı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Üzümcü, Öktaş. “Mümin ve Münafik Açısından Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 19-48.

- Vaglieri, Laura Veccia. “Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılımasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi”. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/147-150 (1973), 147-150.
- Watt, W. M. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 1981.
- Yakıt, İsmail. “Sadreddin Konevî’nin Düşüncesinde İdrak ve Hakikat Bilgisi”. *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 193-205.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Zehreveyn Yayıncılık, ts.
- Yüce, Mustafa. “Kelamcıların Bilgi Tanımları ve Neseî’nin Semantik Tahlili”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/24 (2010), 111-126.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eqâvîl fi vücûhi’t-te’vîl*. thk. Abdurrazzak el-Mehdi Beyrut: Daru’t-Türasi’l-Arabi, 1417/1997.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü’l-Belâga*. thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmîyye, 1998.